

SPRAWY
MIĘDZYNARODOWE

2021, t. 74, nr 2
ISSN 0038-853X
e-ISSN 2720-0361
DOI 10.35757/SM.202174.2.14

Recenzje

ALICJA CURANOVIĆ
Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0001-6830-077X
a.curanovic@uw.edu.pl

Russian modernisation. A new paradigm,
ed. Markku Kivinen, Brendan G. Humphreys
Routledge, New York–London 2021, ss. 394

Już jakiś czas temu zauważyłam, że odpowiedzi na różne pytania studentów zaczynam w ten sam sposób: „To zależy...”. Wiem, że dla wielu młodych adeptów nauk o polityce brak konkretnego rozstrzygnięcia jest rozczarowujący. Przyznam, że czasami irytuje to także mnie, ale potem godzę się z tym, bo rzeczywistość szybko przypomina mi, jak bardzo jest złożona i pełna sprzeczności, których jedna teoria ani nie uchwyci, ani nie wyjaśni. Dla wszystkich podobnie widzących sprawy roszjznawców mam dobrą wiadomość. Właśnie ukazała się książka, której główne przesłanie brzmi: tak, rzeczywistość rosyjska jest złożona i pełna sprzeczności, ale są sposoby, by tego węzła nie przecinać brutalnie, ale subtelnie rozsypać go nitka po nitce. To oczywiście niezwykle pracochłonne przedsięwzięcie, ale nie zniechęciło autorów *Russian modernisation. A new paradigm*. Książka jest owocem ośmioletnich badań realizowanych przez naukowców z helsińskiego Instytutu Aleksanteri w ramach Fińskiego Centrum Doskonałości Studiów nad Rosją kierowanego przez Markku Kivinena. Głównym przedmiotem ich badań jest modernizacja poradzieckiej Rosji. Zespół politologów, historyków, kulturoznawców, ekonomistów, filozofów, religioznawców i lingwistów podjął się niezwykle ambitnego celu. Chcieli ni mniej, ni więcej, tylko stworzyć nowy paradygmat badań nad Rosją, przez który należy rozumieć zaproponowanie nowych teorii wyjaśniających zachodzące w tym państwie procesy społeczne.

W pierwszym rozdziale autorzy wyjaśnili, jak rozumieją nowoczesność i modernizację, pokazując jednocześnie niedostatki paradygmatów stosowanych do tej pory w badaniach nad modernizacją w Rosji. Badacze nie odrzucają ich, ale chcą dokonać koniecznej korekty. Słusznie zwracają uwagę, że dominujące w zachodniej nauce koncepcje i pojęcia wypracowane w ramach badań nad modernizacją zachodnią są mało pomocne w diagnozowaniu i opisywaniu rzeczywistości rosyjskiej. Stąd ich postulat, by odwoływać się także do dorobku rosyjskich nauk społecznych. Z polskiej perspektywy taki apel może się wydawać wywarzaniem otwartych już drzwi, jednak istnieje wiele poświęconych Rosji studiów autorstwa zachodnich badaczy, które tylko w minimalnym stopniu odwołują się do materiałów rosyjskich. Należy zatem pochwalić fińskich kolegów, którzy przeszli od słów do czynów. W swojej monografii nie tylko odwołali się do rosyjskich badań, ale też zaprosili do zespołu uczonych z tego kraju, m.in. Władimira Gelmana i Michaiła Masłowskiego.

Nowe spojrzenie wymaga wyjścia poza koncepcje skrojone pod analizę współczesnej Rosji i sięgnięcia do ogólnych teorii społecznych. Fiński zespół przyjął główne założenia teorii strukturacji autorstwa brytyjskiego socjologa Anthony'ego Giddensa, według którego uchwycenie dynamicznego charakteru rzeczywistości społecznej wymaga analizy zarówno struktury, jak i podmiotów sprawczych. Pozycja tych ostatnich w strukturze nieustannie się zmienia. Podmioty mają często sprzeczne interesy, a przy tym zdolne są do autorefleksji, dokonują wyborów i korzystają z różnych zasobów. Teoria strukturacji zachęca, by badać wielość i różnorodność podmiotów sprawczych oraz skutki ich działań, a także ich ograniczenia wynikające ze struktury. Podmioty sprawcze są w tym ujęciu nie tylko jednostkami, ale także złożonymi bytami, jak związki zawodowe czy administracja państwowa. Ujęcie rzeczywistości społecznej jako procesów zachodzących między podmiotami sprawczymi, które działają w ramach pewnej struktury, zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia w analizie nie tylko celowych, ale i niezamierzonych skutków działań podmiotów.

Teoria strukturacji jest jednym z dwóch filarów paradygmatu zaproponowanego przez fiński zespół. Drugi to analiza rosyjskiej rzeczywistości przez pryzmat charakterystycznych dla niej antynomii. W ten sposób teoria strukturacji uzupełniona jest o teorię konfliktu, w świetle których konflikt między podmiotami stanowi mechanizm regulujący złożone procesy społeczne. Autorzy podkreślają, że tak nakreślone ramy nowego paradygmatu nie są w żadnym razie tworzeniem teorii dla teorii, ale mają umocowanie w zjawiskach obserwowanych we współczesnej Rosji. Paradygmat wyrasta z prowadzonych przez zespół pogłębionych interdyscyplinarnych badań empirycznych. Połączenie teorii strukturacji z antynomiami ma pomóc w rozwinięciu teorii średniego zasięgu, które pozwalają trafniej zdiagnozować procesy zachodzące w Rosji.

Zaprezentowany we wstępie paradygmat został konsekwentnie zrealizowany w pięciu kolejnych rozdziałach, z których każdy odpowiada innemu obszarowi badawczemu. Omówione zostały sprawy gospodarcze, system polityczny, polityka społeczna, kultura oraz polityka zagraniczna. Każdy rozdział zbudowany jest według tego samego schematu: charakterystyka danego aspektu rosyjskiej rzeczywistości, wskazanie głównych antynomii, zastosowanie teorii strukturacji, wskazanie przydatnych teorii średniego zasięgu oraz interdyscyplinarna synteza wniosków. Za każdym razem klasyczny wywód uzupełniany jest innymi formami, np. studium przypadku

albo wydzieloną z tekstu definicją jakiegoś zjawiska. Poszczególne obszary badawcze przedstawione zostały bardzo szeroko i wieloaspektowo. Oprócz bliżej znanych kwestii, jak zależność rosyjskiej gospodarki od surowców, w książce znalazły się np. analiza rosyjskiego społeczeństwa jako klasowego, moc sprawcza związków zawodowych, ewolucja partii komunistycznej po 1991 r., specyfika rosyjskiego populizmu, przyczyny sukcesu reformy systemu edukacji, feminizm czy agenda ekologiczna. Wśród zaproponowanych teorii średniego zasięgu pojawiają się m.in. pogoń za rentą, neopatrymonializm, pusty paradygmat (w odniesieniu do procesu powstawania dokumentów państwowych), anomia, dysemia czy desekularyzacja.

W ramach szeroko zakrojonych badań interdyscyplinarnych autorzy zidentyfikowali dziewięć antynomii charakteryzujących współczesną Rosję: 1. surowce energetyczne jako klątwa i błogosławieństwo; 2. neoliberalna gospodarka vs. kapitalizm państwowy; 3. system polityczny jako demokratyczno-autorytarna hybryda; 4. rządy prawa vs. nieformalne sieci i praktyki; 5. neoliberalne wycofanie się państwa a nadzieje społeczne związane z państwem opiekuńczym; 6. zewnętrzne i wewnętrzne słabości polityki społecznej; 7. procesy globalne vs. tendencja do nacjonalistycznego zamknięcia; 8. napięcie między polityką siły a współzależnością ekonomiczną; 9. konserwatywny projekt hegemoniczny vs. sekularny liberalizm. Badacze podkreślają, że nie ma ani jednej dialektyki, ani jednej dominującej antynomii. Poradziecka Rosja, w której instytucje nowoczesne współlistnieją z tradycyjnymi, jest hybrydą. Rosyjską modernizację warunkują istniejące antynomie, których pomioty sprawcze nie mogą zignorować, lecz muszą nieustannie między nimi lawirować.

W zasupłanej rosyjskiej rzeczywistości społecznej niebagatelne znaczenie mają niezamierzone skutki, na które autorzy zwracają szczególną uwagę. Jako jeden z przykładów wskazują popularność Aleksieja Nawalnego, będącą skutkiem prześladowania go przez rosyjskich decydentów. Jego pozycja omawiana jest w monografii z wielu perspektyw, m.in. populizmu. By dać próbkę wieloaspektowej analizy fińskiego zespołu, przytaczam cytat:

Kluczowy dla populizmu Nawalnego jest sposób, w jaki przekształcił on oficjalny dyskurs Kremla w klasyczne populistyczne rozgraniczenie na elity i bezbronnych obywateli, przy jednoczesnym zachowaniu głównych znaczących [*signifiers*] tego dyskursu, tj. rządów prawa, patriotyzmu, godności narodowej. Co więcej, nie dodał on nowych znaczących. Podczas

gdy rosyjscy liberałowie odrzucają dyskurs konstruowany przez władzę, Nawalny przybrał prostą empatyczną postawę. Podkreślając barierę między rządami prawa oraz ludźmi pragnącymi zachować godność [...] a złą elitą i wszechobecną korupcją, Nawalny zdołał złagodzić podziały istniejące w rosyjskim społeczeństwie, wprowadzając jedno moralne rozróżnienie na ludzi i elitę.

W innym miejscu autorzy stwierdzają, że populizm Nawalnego jest jedynym sposobem, by skutecznie rzucić Władimirowi Putinowi wyzwania polityczne:

Nie zaskakuje fakt, że to wyzwanie jest skanalizowane w jednej osobie, choć Nawalny dysponuje własną siecią kontaktów i organizacją terenową. Charyzmatyczni liderzy są nieodłączną częścią populizmu oraz populistycznego sprzeciwu wobec istniejących struktur politycznych. Pod tym względem Rosja jest optymalnym środowiskiem dla ludzi takich jak Nawalny. Populizm w Rosji może być postrzegany jako polityczna ekspresja społeczeństwa, w którym niski poziom zaufania do instytucji publicznych jest kompensowany przez silne zaufanie do przywódców.

Książka *Russian modernisation. A new paradigm* wieńczy ambitny projekt, który połączył wielu badaczy prezentujących różne dyscypliny. Nie mam wątpliwości, że zakończył się on sukcesem, o czym przekona się każdy, kto sięgnie po monografię. Komplementując fiński zespół, mam cichą nadzieję, że jego praca stanie się inspiracją dla polskich rosoznawców, którzy mogliby zrealizować równie ambitne badania, gdyby tylko połączyli siły.